

тельности, предпринимаемых мер по преодолению последствий кризиса. Среди основных форм рефлексивной деятельности человека можем выделить следующие: вербальную (устную), письменную (графическую), изобразительную, эмоционально-чувственную, пластическую (двигательную). Существуют также пять уровней рефлексивной деятельности человека. По мере их роста увеличивается продуктивность и успешность преодоления последствий экономического кризиса, более эффективной становится реализация различных социальных технологий по оптимизации жизнедеятельности индивида в любой социально-экономической ситуации. На первом уровне субъект только фиксирует отдельные параметры, характеристики, компоненты своего развития. На втором – соотносит их с нормой, эталоном. Третий уровень характеризуется полной и критической фиксацией субъектом рефлексивной деятельности своего развития в различных сферах, выявлением его детерминант, закономерностей и т. п. Носителям четвертого уровня, кроме перечисленного, присуще создание концепции собственного развития в условиях преодоления последствий социально-экономического кризиса. Пятому, самому высокому уровню рефлексии, соответствует также глубокое осознание приобретенных знаний, умений, достигнутого уровня развития, осуществляемой деятельности, взаимодействия как личностных ценностей.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивная деятельность, социальные стратегии, кризис, развитие личности.

Подано до редакції 18.11.2016

УДК: 159.9.019.4+616-008.811.9

Анастасія Миколаївна Яцишина,
аспірант кафедри теорії та методики практичної психології,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
вул. Фонтанська дорога, 4, м. Одеса, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇЇ ПРОЯВУ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Роботу присвячено вивченню психологічних основ деструктивної поведінки та її прояву у дітей шкільного віку. Аналізуються три етапи в історії пізнання психологічних проявів деструктивної поведінки особистості: донауковий етап, осмислення механізмів деструктивної поведінки та шляхів її подолання та науковий етап. Деструктивна поведінка розглядається як процес неадекватних руйнівних дій, спрямованих на ускладнення взаємодії особистості з соціальним оточенням. Указуються методи і технології профілактики деструктивних дій. У результаті емпіричного дослідження виявлено суттєві ознаки деструктивної поведінки учнів.

Ключові слова: деструктивна поведінка, деструкція, неадекватні дії, діти шкільного віку.

Психологічні особливості деструктивної поведінки учнів молодшого шкільного віку останнім часом стають предметом аналізу різних фахівців (як психологів, так і педагогів) [11]. Актуальність цієї проблеми обумовлена, перш за все, недостатньою опрацьованістю психологічних механізмів та інших феноменів, які обумовлюють дії, прояв та зміну деструктивної поведінки. Існують дані, в яких зроблено спробу дослідити цю особливість. Переважна більшість досліджень в цьому аспекті зорієнтовані на нівелювання деструктивних дій засобами різних технологій [13; 19].

Також є дані про різні деструктивні прояви в поведінці сучасних дітей шкільного віку, що вказують на тенденцію зміни поведінки із часом та набуття стійких рис [13]. Проведений аналіз засвідчив, що виникнення деструктивної поведінки може обумовлюватися як суто психологічними та динамічними особливостями, так і особистісними. До останніх відносять: схильність до агресії, підвищення роздратованості, збудливість та ін. [7].

У той же час, як вказують наші спостереження деструктивної поведінки учнів молодших класів, вона є досить поширеним явищем, що ускладнює навчально-виховний процес.

Мета статті – дослідити психологічні особливості деструктивної поведінки на рівні її змісту та технології корекції.

Для вирішення заданої мети було поставлено наступні завдання: узагальнити дані про дослідження деструктивної поведінки дітей; уточнити зміст та ознаки деструктивної поведінки молодших школярів; розкрити та систематизувати існуючі психологічні технології корекції деструктивної поведінки дітей.

Вирішуючи перше завдання, на основі узагальнення різних даних нами умовно виділено кілька етапів у пізнанні проблеми деструктивної поведінки в історичному контексті.

Перший етап (IV в. до н. е. – XVII в. до н. е.), умовно названий нами як донауковий, засвідчив, що проблема деструктивної поведінки людини привертала до себе увагу зі стародавніх часів. У християнсь-

кому світогляді саме первородний гріх – куштування Адамом і Своєю плода від дерева «пізнання добра і зла» – є проявом деструктивного начала, властивого людській природі: нечестя, богохульство, ненависть, вбивство і все інше, що може виходити зі злого людського серця. Про це вказують різні роботи античних філософів: Платона, Аристотеля, Гіппократа, в яких деструктивна поведінка людей розглядалася на рівні категорії етики та моралі.

Морально-етичні аспекти деструктивної поведінки аналізувалися в думці філософських поглядів стоїків, епікурейців (IV в. до н. е.). Творчість давньогрецьких мислителів сприяла формуванню ідеалу гармонійної особистості, «в повноцінному житті якої зливаються розум і почуття» [22, с. 25].

Проблема причин відхилень у поведінці особистості була предметом аналізу П. Абеяра і Ф. Аквінського. Так, перший, визначаючи моральний статус людини, наголошував на визначальному характері намірів – саме останні, на думку філософа, роблять вчинок моральним чи аморальним. Інакше кажучи, моральний статус людини залежить від свідомого вольового зусилля і, виходячи з цього, девіантною повинна бути названа людина, яка має намір здійснити антиморальний вчинок. Свого часу Ф. Аквінський наголошував, що людина має розумну душу, яка є її субстанціональною формою і обумовлює життя, відчуття, відтворення, розумову діяльність, а також можливість вільного вибору між моральним та аморальним, добром і злом, корисним і шкідливим [1; 2; 3].

Разом з цим, у деяких роботах феноменологічна деструктивність (девіантність, злочинність, гріховність та зіпсованість) людини розглядається в одній площині з аморальністю. При цьому головною причиною деструктивної та злочинної поведінки середньовічні філософи вважали слабкість віри у Бога. Цей стан призводить до послаблення морального, душевного, розумового та вольового контролю над низькими тілесними жаданнями і, зрештою – до отваринення, зіпсованості та гріховності людини, під чим розумілося падіння її моральності. Іншими словами, тілесна гріховність та первородна зіпсованість людини виступає у якості ендогенної причини деструктивності [1].

Відзначимо також, що за часи Середньовіччя людина, її поведінка розглядалися невідривно від поняття свободи, яку розуміли як довільну діяльність за умови дотримання вимог релігії та відповідальності. Крім цього, важливо відзначити, що деструктивною у європейському Середньовіччі визнавалася не лише гріховна поведінка та діяльність, але і відповідні наміри, думки. При цьому навіть нереалізовані вчинки вважалися проявом християнської непокори та ересі.

Вищевикладене засвідчує, що беззаперечною заслугою античної філософії є привнесення до розуміння причин деструктивності саме ендогенних чинників людської природи, які є невід'ємними від неї.

Цікавими також є дослідження, у яких деструктивна поведінка аналізувалася на рівні емоційної

сфери та її симптоматики: істерії, депресії, неврозів тощо [7]. Дж. Локк та Е. Б. Конділ'як описували проблему деструктивної поведінки дещо по-іншому – як певне відхилення на рівні етичних особливостей людини [4, с. 24].

Узагальнення цих та інших досліджень показує, що донауковий період більше тлумачив цю проблему в аспекті аналізу різних філософських поглядів до осмислення сутності деструктивної поведінки.

Другий етап (XVIII-XX в. до н. е.) визначено нами умовно як осмислення механізмів деструктивної поведінки та шляхів її подолання. Він характеризується широким спектром досліджень, спрямованих на розгляд як теоретичних підходів до її аналізу [11], так і емпіричних даних, зорієнтованих на розробку методів її оцінки та корегування. Що стосується теоретичних підходів, то до останніх можна віднести ті, що будуються на основі антропології, ірраціоналізму, екзистенціалізму та ін. [3]. Серед цих та інших підходів слід виділити роботи Е. Дюркгейма, які можна умовно вважати початком досліджень деструктивної поведінки на рівні соціально-психологічного аналізу. Саме в цей період з'являються системні дослідження Е. Фромма, в яких є певні емпіричні дані про наявність 10-15% деструктивних рис характеру у населення. Більш того, в своїх дослідженнях автор відзначає, що у дітей деструктивна поведінка може бути сублімованою або перетвореною в конструктивну агресивність, спрямовану на руйнування старого, непотрібного і побудова чогось нового, більш досконалого [19, с. 101].

Серед причин виникнення деструктивної поведінки в дитячому віці І. Фурманов виявив надмірне підпорядкування дитини волі дорослого, пригнічення самостійності й ініціативи дітей, а також їхньої активності [20, с. 55].

Як засвідчують дослідження, поведінка має свою специфіку у певні вікові періоди розвитку людини. Наприклад, у дошкільному віці деструктивна поведінка проявляється переважно на рівні «капризів». (Поширені в молодшому шкільному віці, пояснюються недоліками сімейного виховання. Дитина звикла до того, щоб всі її бажання та вимоги задовольнялися. Примхливість і впертість є своєрідною формою протесту дитини проти тих твердих вимог, які їй пред'являє школа).

Третій етап (XX в. до н. е. – XXI в. н. е.), умовно названий нами науковим, характеризується активним розширенням перш за все емпіричних досліджень, які розкривають спеціальні та особливі прояви деструктивної поведінки, провідні детермінанти та вплив деструктивної поведінки на розвиток особистості, виникнення деструктивної поведінки в особливих умовах, а також її профілактики, корекції чи нівелювання в різних умовах [4; 6; 9; 18]. Саме в цей період учені, спираючись на загально визначені концептуальні підходи до пізнання особистості людини (як-от рефлексивної теорії, діяльнісної теорії, гештальт і психоаналітичної теорії), роблять спроби описати специфіку механізмів

виникнення та прояву деструктивної поведінки в різних умовах життєдіяльності людини.

У межах власної гуманістичної теорії А. Маслоу розглядає деструктивність як вторинний, реактивний феномен, що виникає в результаті незадоволення «базових» потреб або як похідна безлічі детермінант (культура, середа, навчіння).

Особливої уваги в цьому аспекті заслуговують дослідження, в яких автори намагалися виділити та описати ознаки деструктивної поведінки на рівні агресії та жорстокості по відношенню до оточуючих; ворожості при спілкуванні; як схильність руйнувати матеріальні предмети і речі; бажання зіпсувати сформований спосіб життя близьких людей; нездатність відчувати емоції [19, с. 352].

Інші фахівці пов'язують цей феномен із девіантною поведінкою, яка відхиляється від найбільш важливих соціальних норм і створює реальний збиток суспільству і самій особистості, а також супроводжується соціальною дезадаптацією [10].

Виходячи з узагальнення цих та інших досліджень, можна відзначити, що саме деструкція (руйнування) відокремлює деструктивну поведінку від агресивної, девіантної, кримінальної поведінки. З точки зору психологічного змісту, деструктивна поведінка людини спрямована на руйнування соціальних норм [9, с. 61-73].

У той же час вона може описуватися на рівні як асоціальних, девіантних, делинквентних, кримінальних та інших дій. Саме тому дослідники по-різному описують об'єкти руйнування, маючи на увазі під ними «соціальні зв'язки», «норми, принципи, правила», «об'єкти і системи» [7; 11; 14].

Виходячи з результатів цього аналізу, слід також відзначити, що об'єкт деструкції може бути розділений на три види: інтраперсональний (внутрішньоособистісний, тілесний), інтерперсональний (міжособистісні стосунки з конкретними людьми) і метаперсональний (громадські та державні інститути). Деструктивна поведінка може бути направлена як на повне руйнування об'єкта, так і на руйнування окремих його характеристик.

Подальший аналіз показує, що серед найбільш суттєвих причин виникнення деструктивної поведінки учнів можуть бути наступні:

- підпорядкування дитини волі дорослого. Пригнічуючи самостійність та ініціативу, педагог перешкоджає розвитку індивідуальності дітей, їхній активності, що призводить до виникнення деструктивних дій.

- неадекватність організації виховного процесу в аспекті уваги до проблем дитини, створення умов навчально-виховного процесу, надмірної регламентованості поведінки в школі, що веде до її руйнування.

- велике навчальне навантаження дітей, непосильне для незміцнілого дитячого організму і психіки. Протест виражається у вигляді деструктивної поведінки, спрямованої на руйнування встановлених шко-

лою правил: запізнення, прогули, порушення в аспекті форми одягу та ін.

Інші фактори, що виникають як результат політичної, соціально-економічної та екологічної нестабільності суспільства, посилення впливу псевдокультури, несприятливих сімейно-побутових стосунків, відсутності контролю над поведінкою, надмірної зайнятості батьків, розлучень також можуть провокувати деструктивну поведінку. В основі порушень, що супроводжуються такою поведінкою і негативізмом, як правило, лежать психологічні та соціально-психологічні чинники. До перших відносяться порушення мотиваційної, емоційної, волевої та моральної сфер особистості, до других – негармонійне сімейне виховання.

Виходячи з аналізу цих та інших результатів досліджень, можна говорити, що на цьому етапі вирішення проблеми деструктивності сформувалися певні теоретичні уявлення, які можуть бути використані для пояснення механізмів її виникнення та прояву. Так, наприклад, роботи, в яких вивчається дитяча поведінка, орієнтовані на пошук часткових причин дестабілізації та агресії. Крім того, накопичення емпіричних даних показує, що деструктивна поведінка досить тісно пов'язана з фрустрацією, агресією, тривогою, депресією тощо [7]. В той же час механізми цих особливостей в структурі деструктивної поведінки недостатньо чітко описані. Мова йде про першопричини деструктивної поведінки.

Різні аспекти деструктивної поведінки прямо чи опосередковано аналізував К. Леонгард, досліджуючи акцентуації характеру. Відомо, що акцентуації в ряді випадків поєднуються з девіантною поведінкою, що проявляється у протиправних, суїцидальних діях, у вживанні наркотиків тощо. У той же час поведінка багатьох людей з акцентованим характером не є деструктивною. На думку К. Леонгарда, в розвинених країнах приблизно 50% населення відноситься до акцентованих особистостей. При цьому велика частина з них проявляє нормальну поведінку і навіть має особливі заслуги перед суспільством.

Виходячи з мети нашої роботи, особливу увагу заслуговують результати дослідження М. М. Ніязбаєва, в яких відзначається, що деструктивна поведінка найбільш активно проявляється в період старшого дошкільного віку (від п'яти до семи років) та виступає проявом соціальної дезадаптації дитини. Виділено, що, поперше, деструктивна поведінка дитини може бути обумовлена специфікою протікання психічних процесів, що може виражатися в їхній підвищеній або загальмованій рухливості; по-друге, деструктивність може бути наслідком типологічних рис особистості й акцентуацій характеру дитини, серед яких домінують лінь, неуважність та схильність до агресії, жорстокості [18].

Відомо, що найпростіша структура особистості складається з трьох компонентів: інтелектуальної, емоційної та поведінкової сфер. Гармонійний розвиток усіх трьох складових забезпечує успішність розвитку людини. Деструктивна поведінка може з'явитися у

школяра як результат незнання правил поведінки чи небажання їх застосовувати у своїй діяльності.

Таким чином, ми бачимо, що пізнання деструктивної поведінки має давню історію, протягом якої з'явилися різні підходи до її осмислення. В той же час можна говорити, що, незважаючи на тривалий період, що пройшов від початку дослідження, нам не вдалося певною мірою вивчити цю проблему, слід більш ретельно розглянути психологічний зміст та ознаки деструктивної поведінки та уточнити психологічне розуміння змісту цього явища.

Виконане у цьому аспекті дослідження дозволило виділити кілька підходів до розуміння психологічного змісту деструктивності.

Перший підхід базується на потребах особистості. Найбільш вдало його характеризує В. І. Гинєцинський: «Деструктивна поведінка – це задоволення суб'єктом своїх потреб за рахунок прямого або опосередкованого, частіше неусвідомленого, насильства над особистістю іншої людини або за рахунок відкритого або завуальованого відкидання соціальних норм, порушення прав особистості» [7, с. 61].

Другий підхід переважно зорієнтований на взаємодію з соціальним оточенням, а саме руйнівними його механізмами. Таке розуміння більш чітко висловлює С. В. Змановська, стверджуючи, що деструктивна поведінка – альтернативний спосіб адаптації окремих індивідів і соціальних груп до стресогенного характеру життя [15, с. 879].

Третій підхід спирається на емоційні механізми змісту деструктивності. До останніх фахівці переважно відносять такі особливості деструктивності, як виникнення фрустрації, тривоги, агресії, депресії у дітей та ін. [13].

Четвертий підхід будується на принципах ототожнення з іншими психологічними явищами, акцентуаціями тощо.

Виходячи з наведеного, з метою більш системного підходу до розгляду психологічного змісту деструктивної поведінки, в своїй роботі ми будемо розглядати її як процес неадекватних руйнівних дій, спрямованих на ускладнення взаємодії особистості з соціальним оточенням.

Що стосується проблеми профілактики деструктивної поведінки, то серед доступних до нас джерел можна виділити роботи В. Ц. Циренова [21].

Проведене в цьому плані дослідження засвідчило, що в сучасній психології існують різні тенденції вирішення цього питання. Так, найбільш поширеними є роботи з психоаналізу, логотерапії, гештальтпсихології, гуманістичної психології, в яких пропонуються методи корекції деструктивної поведінки дітей різних вікових груп.

Так, в межах гештальт-терапії пропонуються наступні техніки: допомогти дітям усвідомити свої почуття гніву, дати можливість вибору, способу вираження своїх почуттів, навчити тих видів реакцій, які не шкодять іншим; розвивати у дитини здатність до

емпатії, співчуття і довіри один до одного, вміння взаємодіяти, рахуватися з іншими, спільно вирішувати поставлені завдання; повертати відповідальність за вчинки, орієнтувати на майбутнє, змінюючи поведінку «тут і зараз». Прихильники психоаналізу пропонують методи опитування з метою корекції деструктивної поведінки. Крім того, існують комплексні підходи, які враховують індивідуальні особливості дитини (вік, стать) і пропонуються в межах різних програм. Вони спрямовані на відновлення здорового контакту між дитиною і середовищем, тобто його соціальним оточенням.

Найбільш актуальною, з нашої точки зору, є проблема пошуку та розробки спеціальних технологій з упередження та профілактики, корекції та нівелювання деструктивних поведінкових дій дітей.

У деяких роботах зазначається, що сім'я може виступати в ролі фактора деструктивної поведінки. Перший етап соціалізації дитини відбувається в родині, де можуть виникати умови для виникнення у неї деструктивної поведінки. Сприяє цьому, по-перше, характер сімейних взаємин: бійки, сварки, скандали між батьками; по-друге, стиль сімейного керівництва: часті та жорстокі покарання, відсутність контролю за дітьми [18].

Для профілактики виникнення таких небажаних дій у дитини бажано вживати таких заходів:

- а) на основі здібностей і характеру дитини формувати коло її інтересів, прагнути до скорочення вільного часу (часу неробства), залучення дитини до занять (читання, самоосвіта, творчість), що позитивно впливають на формування її особистості;
- б) зацікавити дітей до заняття спортом;
- в) батькам необхідно поважати особисті інтереси дитини, враховувати її думки, бути готовими допомогти;

г) розкривати дитині неефективність деструктивної поведінки, пояснюючи інколи на конкретних прикладах.

Взаємовідносини з однолітками можуть виступати чинником деструктивних форм поведінки. Агресія пов'язана з положенням дитини в колі своїх однолітків, низьким соціальним статусом, байдужістю інших дітей.

Важливим фактором засвоєння дитиною моделей деструктивної поведінки є засоби масової інформації (здебільшого телебачення, кіно, комп'ютерні ігри). У деяких роботах пропонуються підходи до корекції, що певною мірою відрізняються від вищенаведених [8].

Так, деякі практичні психологи використовують для цих цілей різні форми навіювання, психогімнастику, музикотерапію, ігротерапію, логотерапію [16]. Метод розмовної психотерапії – логотерапія – це розмова з дитиною, спрямована на вербалізацію емоційних станів, словесний опис емоційних переживань. Відомо, що вербалізація переживань викликає позитивне ставлення до того, хто розмовляє з дитиною, готовність до співпереживання, визнання цінності особистості іншої людини.

З такою метою також використовують музикотерапію: музичні твори та музичні інструменти. При цьому фахівці рекомендують для дітей, які проявляють тривожність, занепокоєння, відчувають страхи, напругу, проводити просте слухання музики, яке супроводжується певним коментарем. Коли звучить спокійна музика, підлітку дають інструкцію думати про предмети, які викликають у нього неприємні відчуття або запропонувати ранжувати неприємні ситуації від мінімальних до найсильніших.

Інші фахівці пропонують ігротерапію як найкращий шлях до формування психічної стійкості, яка може виконувати діагностичну, терапевтичну і навчальну функції [18].

Також деякі фахівці використовують для зазначених цілей психогімнастику, в якій провідними є зміни рухової експресії, міміки, пантоміми. Вони, як правило, спрямовані на зменшення напруги і скорочення емоційної дистанції в учасників групи, а також вироблення вміння висловлювати почуття і бажання [19].

У той же час можна припустити, що деструктивність – це не тільки поведінка, що приносить фізичний, моральний збиток людям і викликає у них дискомфорт, це ще можливість, яка може служити для більш конструктивних цілей, якщо вміти нею керувати. Завдання педагогів і батьків – навчити дитину контролювати свою поведінку і направляти її в правильне русло.

Для з'ясування особливостей прояву деструктивної поведінки учнівського колективу нами було проведено попереднє дослідження. Було розроблено опитувальник, розрахований на досвідчених вчителів. Для оцінки вірогідних ознак деструктивної поведінки були обрані такі особливості, як-от: прояв сварок, дратливість, ворожість під час спілкування, агресивність, жорстокість, капризність, неадекватні дії, схильність руйнувати предмети та речі, зниження адаптивних можливостей, підвищена збудженість. Зазначені особливості були обрані шляхом експертного виділення майже 130 подібних тверджень як найбільш адекватних віковому періодові учнів. Дослідження показало, що серед ознак, які характеризуються деструктивною поведінкою, виділилися відносно інших наступні: сварки, дратливість, капризність та неадекватні дії; меншою мірою: ворожість при спілкуванні, схильність до руйнування предметів, речей, агресивність, збудженість, жорстокість по відношенню до оточуючих, недостатня адаптація. Педагогам необхідно було оцінити частоту виникнення перелічених ситуацій. Отримані результати переводилися у відповідні бали: часто – 2, рідко – 1, фактично ніколи – 0. Для дослідження було залучено вчителів початкових класів, які мають стаж роботи більше 10 років (див. Рис. 1).

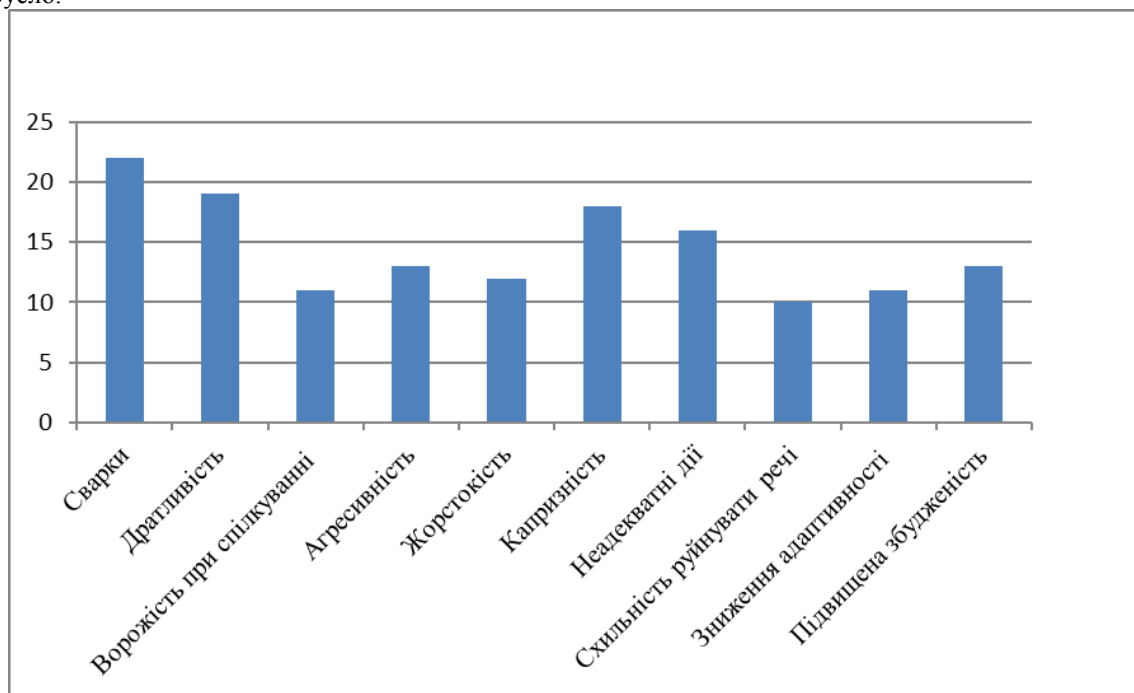

Рис. 1. Результати дослідження психологічних основ деструктивної поведінки та її прояву у дітей шкільного віку

Таким чином, отримані попередні результати підтвердили актуальність вивчення деструктивної поведінки в учнівському колективі та засвідчили, що озна-

ки, які її характеризують, можна виділити у разі прояву цього явища.

Отже, за результатами проведення дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Показано, що проблема деструктивної поведінки є достатньо актуальною для сучасної психології, оскільки вона є недостатньо опрацьованою. Психологічні механізми її виникнення, прояву та корекції суттєво ускладнюють процес її пізнання, побудову технології профілактики та корекції.

2. Виділено три етапи в історії пізнання психологічних проявів деструктивної поведінки особистості: донауковий, осмислення механізмів деструктивної поведінки та шляхів її подолання, науковий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абельяр Петр. История моих бедствий: Пер. с лат / Петр Абельяр. – Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – 256 с.

2. Аквинский Тома. Комментарии к аристотелевской «Политики»: Пер. с латыни / Тома Аквинский. – К.: Основы, 2000. – 794 с.

3. Антология средневековой мысли: Теология и философия Европ. Средневековья: в 2 т. – СПб., 2001. – Т. 1. – 539 с.

4. Афанасьев В. С. Девиантное поведение и социальный контроль в условиях кризиса российского общества / В. С. Афанасьев, Я. И. Гишинский. – СПб., 1995. – 24-90 с.

5. Богдан С. С. Экзистенциально-гуманистический подход к проблеме человеческой деструктивности / С. С. Богдан // Система ценностей современного общества. – 2010. – № 16. – С. 42-46.

6. Бисалиев Р. В. Агрессивное поведение в структуре соматических расстройств / Бисалиев, Р. В., Кубекова А. С., Хаджимурадов А. В. // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5. – С. 619.

7. Гребенщикова Л. Г. К вопросу о соотношении понятий «деструктивной», «агрессивное» и «девиантное» поведение / Л. Г. Гребенщикова // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2011. – № 19. – С. 61-67.

8. Давлетбаева З. К. Асоціальна поведінка: понятійний аспект / З. К. Давлетбаева // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук. – 2011. – № 6. – С. 190-198.

9. Злоказов К. В. Деструктивность и идентичность личности / К. В. Злоказов // Научный ежегодник Ин-та философии и права Урал. Отд-ния Рос. Акад. Наук. – 2014. – № 1.

10. Ермасов Е. Типология переживания стресса в условиях изоляции. / Е. Ермасов // Социальное пространство развития личности. – 2011. – № 1. – С. 92-118.

11. Клейберг Ю. А. Типология деструктивной поведінки / Ю. А. Клейберг // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2008. – № 1. – С. 130-135.

3. Визначено деструктивну поведінку як процес неадекватних руйнівних дій, спрямованих на ускладнення взаємодії особистості із соціальним оточенням.

4. Показано, що для пізнання деструктивної поведінки можуть використовуватися як загальнознані, так і концептуально-психологічні теорії.

5. Розкрито, що найбільш суттєвими ознаками деструктивної поведінки учнів є схильність до сварок, дратливість, капризність та неадекватні дії.

12. Кошкарлова М. М. Індивідуалізація навчання як засіб контролю над мовною агресією педагога / М. М. Кошкарлова, С. Г. Нестерцова // Система цінностей сучасного суспільства. – 2010. – № 12. – С. 345-351.

13. Куликов В. Б. Деструктивна поведінка: теоретико-методологічний аспект / В. Б. Куликов, К. В. Злоказов // Психопедагогіка в правоохоронних органах. – 2006. – № 3. – С. 89-92.

14. Ларионова С. О. Девиантное поведение как научно-педагогическая проблема / С. О. Ларионова // Фундамент. исслед. – 2013. – № 11.

15. Майсак Н. В. Девиативные тенденции в профессии: сравнительные аспекты / Н. В. Майсак, Л. П. Великанова // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 10-4. – С. 879-885.

16. Натанзон Е. Індивідуальний підхід до важких учням / Е. Натанзон. – Кишинів: Лумина, 2001. – 168 с.

17. Ніязбаева М. М. Екзистенційні підстави відчуження особистості в педагогічній взаємодії / Н. Н. Ніязбаева // Світ науки, культури, освіти. – 2010. – № 5. – С. 80-82.

18. Нікішина В. Б. Деструктивні сімейні відносини як фактор виникнення порушень психічного розвитку у дітей / В. Б. Нікішина // Ярославський педагогічний вісник Ярославль. – 2003. – № 3-4 (№ 37). – С. 101-105.

19. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм / Пер. с англ. – М. – 1994. – 640 с.

20. Фурманов И. А. Детская агрессивность / И. А. Фурманов. – М. – 1996. – 192 с.

21. Циренов В. Ц. Агресивна поведінка молоді як соціально-педагогічна проблема / В. Ц. Циренов // Вісник Бурятського університету. – Серія 7, Педагогіка. – Улан-Уде: БДУ, 2010. – Вип. 1. – С. 49-54.

22. Чебикін А. Я. Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності: наук.-метод. посібник / А. Я. Чебикін. – Одеса: АстроПринт, 1999. – 157 с.

23. Ярошевский М. Г. История психологии / М. Г. Ярошевский. – М., 1985. – 402 с.

REFERENCES

1. Abelyar, Petr. (1959). *Istoriya moikh bedstviy: per. s lat [The history of my troubles: trans. From Latin]*. Moscow: Izd-vo Akad. nauk SSSR [in Russian].

2. Akvinskiy, Toma. (2000). *Kommentarii k aristotelevskoy «Politiki»: Per. s latyni [Comments to Aristotle's "Policy": transl. from Latin]*. Kiev: Osnovy [in Russian].

3. *Antologiya srednevekovoy mysli: teologiya i filozofiya Evrop. Srednevekoviya: v 2 t. [Anthropology of*

Medieval thought: theology and philosophy of European Medieval: in two volumes. (2001). (Vol. 1). Saint Petersburg [in Russian].

4. Afanasev, V. S., Gilinskiy, Ya. I. (1995). *Deviantnoe povedenie i sotsialnyy kontrol v usloviyakh krizisna rosiyskogo obshchestva [Deviant behaviour and social control in terms of crisis of the Russian society]*. Saint Petersburg [in Russian].

5. Bogdan, S. S. (2010). Ekzistentsialno-gumanisticheskiy podkhod k probleme chelovecheskoy destruktivnosti [Existential and humanistic approach to the problem of human destructivity]. *Sistema tsennostey sovremennoy obshchestva – System of modern society values*, 16, 42-46 [in Russian].

6. Bisaliev, R. V., Kubekova, A. S., Khadzhimuradov, A. V. (2013). Agresivnoe povedenie v strukture somaticheskikh rasstroystv [Aggressive behaviour in the structure of somatic deviations]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya – Modern issues of science and education*, 5, 619-620 [in Russian].

7. Grebenshchikova, L. G. (2011). K voprosu o sootnoshenii ponyatiy «destruktivnoy», «agresivnoy» i «deviantnoy» povedeniye [To the issue of interrelation of the concepts of destructivity, aggressiveness and destructive behaviour]. *Sborniki konferentsiy NITs Sotsiosfera – Proceedings of NIT Sociosphere*, 19, 61-67 [in Russian].

8. Davletbaeva, Z. K. (2011). Asotsialna povedinka: ponyatiyniy aspekt [Asocial behaviour: conceptual aspect]. *Aktualni problemi gumanitarnikh ta prirodnichikh nauk – Urgent issues of humanitarian and natural sciences*, 6, 190-198 [in Ukrainian].

9. Zlokazov, K. V. (2014). Destruktivnost i identichnost lichnosti [Destructivity and identity of a personality]. *Nauchnyy ezhegodnik In-ta filosofii i prava Ural. Otdniya Ros. Akad. Nauk – Scientific annual journal of the Institute of Philosophy and Law* [in Russian].

10. Ermasov, E. (2011). Tipologiya perezhivaniya stressa v usloviyakh izolyatsii [Typology of experiencing stress in terms of isolation]. *Sotsialnoe prostranstvo razvitiya lichnosti – Social environment of personal development*, 1, 92-118 [in Russian].

11. Kleiberh, Yu. A. (2008). Tipologiya destruktivnoy povedinky [Typology of destructive behaviour]. *Vestnyk Krasnodarskogo unyversyteta MVD Rosyy – Bulletin of Krasnodar University*, 1, 130-135 [in Ukrainian].

12. Koshkarova, M. M., Nestertsova, S. H. (2010). Indyvidualizatsiia navchannia yak zasib kontroliu nad movnoi ahresiieiu pedahoha [Educational individualisation as a

means of control over verbal aggression of a teacher]. *Sistema tsinnostey suchasnoho suspilstva – Value system of a modern specialist*, 12, 345-351 [in Ukrainian].

13. Kulykov, V. B., Zlokazov, K. V. (2006). Destruktyvna povedinka: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Destructive behaviour: theoretical and methodical aspect]. *Psykhopedahohyka v pravoohoronnykh orhanakh – Psychopedagogy in law enforcement authorities*, 3, 89-92 [in Ukrainian].

14. Larionova, S. A. (2013). Deviantnoe povedenie kak nauchno-pedagogicheskaya problema [Deviant behaviour as a scientific and educational issue]. *Fundamente. Issled. – Fundamental studies*, 11 [in Russian].

15. Maysak, N. V., Velikanova, L. P. (2013). Deviativnye tendentsii v professii: sravnitelnye aspekty [Deviant tendencies in profession: comparative analysis]. *Fundamentalnye issledovaniya – Fundamental studies*, 10-4, 879-885 [in Russian].

16. Natanzon, E. (2001). Indyvidualnyi pidkhid do vazhkykh uchniam [Student-centered approach to problem children]. Kyshyniv: Lumyna [in Ukrainian].

17. Niiazbaeva M. M. (2010). Ekzystentsiini pidstavy vidchuzhennia osobystosti v pedahohichnii vzaiemodii [Existential bases of person's subtraction in pedagogical interaction]. *Svit nauky, kultury, osvity – World of science, culture and education*, 5, 80-82 [in Ukrainian].

18. Nikishyna, V. B. (2003). Destruktyvni simeini vidnosyny yak faktor vynykennia porushen psykhichnoho rozvytku u ditei [Destructive family relations as a factor causing deviations in children's psychological development]. *Yaroslavskiy pedahohichnyi visnyk – Yaroslavl pedagogical bulletin*, 3-4, 101-105. Yaroslavl [in Ukrainian].

19. Fromm, E. (1994). *Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti [Anatomy of human destructiveness]*. Moscow [in Russian].

20. Furmanov, Y. A. (1996). *Detskaya agresivnost [Child aggressiveness]*. Moscow [in Russian].

21. Tsyrenov, V. Ts. (2010). Ahresyvna povedinka molodi yak sotsialno-pedahohichna problema [Aggressive behaviour of youth as a socio-pedagogical issue]. *Visnyk Buriatskoho unyversytetu – Bulletin of Buryat university*, 1, 49-54. Ulan-Ude: BDU [in Ukrainian].

22. Chebykin, A. Ya. (1999). *Teoriia i metodyka emotsiinoi rehuliatsii navchalnoi diialnosti: nauk.-metod. posibnyk [Theory and methods of emotional educational activity regulation: study guide]*. Odesa: AstroPrynt [in Ukrainian].

23. Yaroshevskiy, M. H. (1985). *Istoriya psikhologii [History of psychology]*. Moscow [in Russian].

Анастасия Николаевна Яцишина,

аспирант кафедры теории и методики практической психологии,
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,
ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Проблема деструктивного поведения является актуальной для современной психологии в силу недостаточной изученности. Психологические механизмы ее возникновения, проявления и коррекции существенно усложняют процесс ее

познания, построения технологии профилактики и коррекции. Целью статьи является исследование психологических особенностей деструктивного поведения на уровне его содержания и технологий коррекции. Анализируются три этапа в истории познания психологических проявлений деструктивного поведения личности: донаучный этап, осмысление механизмов деструктивного поведения и путей его преодоления, а также научный этап. Деструктивное поведение рассматривается как процесс неадекватных разрушительных действий, направленных на усложнение взаимодействия личности с социальным окружением. Для решения поставленных задач использовались следующие теоретические методы: логико-психологический анализ и синтез, обобщение, систематизация, структурирование и моделирование. Для профилактики возникновения деструктивного поведения у детей желательно принимать такие меры: на основе способностей и характера ребенка формировать круг его интересов, привлечь его к интересным занятиям (чтение, самообразование, творчество); уважать личные интересы ребенка, учитывать его мнение, быть готовыми помочь; объяснять ребенку неэффективность деструктивного поведения. Взаимоотношения со сверстниками, а также средства массовой информации (в основном телевидение, кино, компьютерные игры) могут выступать фактором деструктивных форм поведения. Для коррекции некоторые практические психологи используют различные формы внушения, психогимнастику, музыкотерапию, игротерапию, логотерапию. Метод разговорной психотерапии – логотерапии – направлен на вербализацию эмоциональных состояний, словесное описание эмоциональных переживаний. Другие специалисты предлагают игротерапию как лучший путь к формированию психической устойчивости. Также некоторые специалисты используют для указанных целей психогимнастику, в которой основными упражнениями являются изменения двигательной экспрессии, мимики, пантомимы. Для выявления деструктивных проявлений в поведении учащихся в эмпирической части исследования был применен опросник, рассчитанный на опытных учителей. Для оценки вероятных признаков деструктивного поведения были выбраны такие особенности, как конфликтность, раздражительность, враждебность при общении, агрессивность, жестокость по отношению к окружающим, капризность, неадекватные действия, снижение адаптивных возможностей и повышенная возбудимость. В результате эмпирического исследования выявлено, что наиболее существенными признаками деструктивного поведения учащихся являются конфликтность, раздражительность, капризность и неадекватные действия.

Ключевые слова: деструктивное поведение, деструкция, неадекватные действия, дети школьного возраста.

*Anastasiia Yatsyshyna,
post-graduate student, Department of Theory and Methods of Practical Psychology,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine*

PSYCHOLOGICAL BASES OF DESTRUCTIVE BEHAVIOUR AND ITS MANIFESTATION IN SCHOOL-AGED CHILDREN

The issue of destructive behaviour is considered to be relevant for modern psychology as it still remains understudied. Psychological mechanisms of its formation, manifestation and correction complicate the process of its examination and the development of the techniques for its prevention and correction. There have been three stages in the history of studying psychological manifestations of destructive behaviour of a personality: prescientific, the stage of consideration of the mechanisms of destructive behaviour and ways of its overcoming, as well as the scientific one. In the present study, destructive behaviour is understood as a process of inadequate actions, aimed at complicating the interaction between a personality and social environment. In order to prevent the development of destructive behaviour in children, it is necessary to take the following measures: to encourage a child to be engaged in a certain kind of creative (or sport) activities according to his/her personal traits and interests; regard and respect his/her interest and opinion; always be ready to help; explain the harm of destructive behaviour. The interaction of a child with his/her peers, as well as the influence of mass media can cause the deviant forms of his/her behaviour. Practical psychologists suggest different kinds of teleotherapeutics, psychogymnastics, music and game therapy, logotherapy. The latter is focused on the verbalisation of emotional states and verbal description of feelings. Other specialists consider game therapy as the best way for forming psychic stability as it can act as diagnostic, therapeutic and teaching tool. Besides, psychological gymnastics can be very efficient as well. It involves the exercises based on changing mimics, pantomime. The empirical part of the study includes interviewing experienced teachers according to the developed questionnaire. In order to assess the features of destructive behaviour, the following properties were used: proneness to conflicts, impatience, aggressiveness, rudeness in communication, protervity, inadequate actions, decrease of adaptive capacity, etc. The research results have made it possible to state that proneness to conflicts, impatience and inadequate actions are the most significant features of school-aged children's destructive behaviour.

Keywords: destructive behaviour, destructiveness, inadequate actions, school-aged children.

Подано до редакції 18.11.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. О. Я. Чебикін